

Garbowska, Jadwiga

Archiwalia wiedeńskie z zakresu historii nauk geologicznych

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 39/3 - 4, 103-108

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jadwiga Garbowska
(Warszawa)

ARCHIWALIA WILEŃSKIE Z ZAKRESU HISTORII NAUK GEOLOGICZNYCH

Podjmując na szerszą skalę kwerendę archiwalną materiałów do dziejów polskiej geologii chcieliśmy sięgnąć do jej podstaw, to znaczy do okresu kształtowania się w polskich uczelniach przyrodoznawstwa jako dyscypliny naukowej. A więc do schyłku XVIII i początku XIX w., kiedy do zreformowanych przez Komisję Edukacji Narodowej polskich Szkół Głównych wprowadzone zostały wykłady historii naturalnej, obejmującej wówczas botanikę, zoologię i mineralogię. Był to okres niezmiernie ważny w przyrodoznawstwie europejskim, okres kształtowania się podstaw metodologicznych samodzielnych dyscyplin naukowych wyodrębniających się z historii naturalnej, wśród których znajdowała się i geologia.

Szczególnie interesowały nas dzieje geologii w Wilnie, gdzie w 1781 r. powołano pierwszą polską katedrę historii naturalnej, a od 1804 r. – pierwszy samodzielny uniwersytecki kurs mineralogii. Aż do powstania listopadowego Uniwersytet Wileński wraz z podległym mu Liceum Krzemienieckim stanowił centrum polskiej geologii uniwersyteckiej. Przędował w dydaktyce (dotyczy to programów nauczania, wydawanych podręczników, zgromadzonych zbiorów mineralogicznych i popularyzacji tej problematyki w miejscowej prasie), organizacji warsztatu naukowego i w badaniach terenowych.

Archiwalia do dziejów przyrodoznawstwa zgromadzone są w Wilnie w następujących archiwach: Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk (dawna Biblioteka Wróblewskich), Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym i Litewskim Archiwum Akt Nowych.

Materiały źródłowe do dziejów Szkoły Głównej W. Ks. Litewskiego, Cesarzowskiego Uniwersytetu Wileńskiego i szkół Wileńskiego Okręgu Szkolnego zgrupowane są przede wszystkim w Uniwersytecie Wileńskim w dwóch zespołach:

Kuratorii Czartoryskiego i Depozytu Czartoryskich w fondzie (zespole) 2 KC i DC. Wśród materiałów dotyczących historii nauk geologicznych najistotniejsze są:

1. Protokoły posiedzeń Rządu i Rady Uniwersytetu oraz Oddziału Nauk Fizycznych i Matematycznych¹;
2. Sprawozdania kwartalne i roczne z działalności uczelni i szkół jej wydziału, sporządzane dla kuratora i ministra oświecenia²;
3. Opisy służbowe pracowników uniwersytetu i szkół jego wydziału³;
4. Raporty z podróży naukowych: Romana Symonowicza na Słowację w 1803 r., Feliksa Drzewińskiego z wojażu do Niemiec i Francji w latach 1817–19, Józefa Jundziłła ze studiów w Niemczech, Anglii i Francji w latach 1818–21⁴;
5. Raporty z prac terenowych Stanisława Bonifacego Jundziłła z lat 1792–1802, Antoniego Andrzejewskiego z lat 20-tych XIX w. i Józefa Jundziłła z 1821 r.⁵;
6. Raporty wizytatorów z Liceum Krzemienieckiego i innych szkół wydziału⁶;
7. Korespondencja naukowa przyrodników wileńskich i krzemienieckich, w tym kopia listu Aleksandra Brongniarta do Ignacego Horodeckiego w 1822 r.⁷;
8. „Treści dawnych lekcji” i sprawozdania z odbytych wykładów Józefa Jundziłła z r. akad. 1824/25 i Ignacego Jakowickiego z lat 1826–29⁸;
9. 76 zestawów pytań egzaminacyjnych z lat 1819–31 zadawanych przez I. Horodeckiego, J. Jundziłła, F. Drzewińskiego i I. Jakowickiego w trakcie egzaminów na stopnie naukowe (kandydackie, magisterskie i doktorskie)⁹;
10. Teksty 13 rozpraw przygotowanych dla uzyskania stopni naukowych (lata 1813–30), w tym prawdopodobnie pierwsza polska rozprawa doktorska z zakresu geologii F. Drzewińskiego z 1813 r.¹⁰;
11. Akta Gabinetu Mineralogicznego, m.in. z inwentarzami kolekcji sporządzonymi przez R. Symonowicza w 1806 r. i J. Jakowickiego w 1829 r.¹¹;
12. Spis księgozbioru R. Symonowicza¹²;
13. Dane dotyczące liczby studentów: studiujących w Oddziale Nauk Fizycznych i Matematycznych, uczęszczających na wykłady mineralogii, zdających egzaminy na stopnie naukowe z tego przedmiotu¹³.

W zespole uniwersyteckim Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego (F. 721) znajdują się ponadto materiały:

1. Dotyczące profesory R. Symonowicza, działalności organizacyjnej i pedagogicznej I. Horodeckiego i magisterium I. Jakowickiego¹⁴;
2. Program wykładów I. Jakowickiego¹⁵;
3. Dwie instrukcje podróży naukowych: dla R. Symonowicza w związku z jego podróżą na Słowację z r. 1803 oraz dla Karola Eichwalda, kierownika ekspedycji zorganizowanej przez uczelnię w celu przeprowadzenia badań fizjograficznych w guberniach południowych cesarstwa (Wołyń, Podole, Ukraina przeddnieprawa) z 1829 r.¹⁶;
4. Materiały Gabinetu Mineralogicznego¹⁷.

W Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk najciekawsze archiwalia dotyczą przede wszystkim geologii w Akademii Medyko-Chirurgicznej (lata 1832–40). Pochodzą one ze zbiorów Józefa Bielińskiego, autora historii Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego i Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie¹⁸.

Archiwalia dotyczące dziejów nauk geologicznych w Wilnie w latach 1781–1840 są dość obszerne, pozwoliły na analizę organizacji wykładów, systemu kształcenia

przyrodników, programów i treści nauczania, zbiorów mineralogicznych oraz warsztatu pracy dydaktycznej i naukowej¹⁹.

Z XIX-wiecznych źródeł dotyczących geologii w archiwach wileńskich na uwagę zasługują materiały Ignacego Domeyki, Tomasza Zana i Józefa Kopcia.

Domeykiana obrazują kształtowanie się osobowości tego wybitnego geologa. Zostały one wykorzystane przez Zbigniewa Wójcika w szerokiej biografii Domeyki²⁰.

Zachowana część archiwum Tomasza Zana obejmuje m.in. korespondencję począwszy od okresu filareckiego do 1855 r., dziennik Zana z lat 1825–30, notatki terenowe z badań geologicznych prowadzonych w Baszkirii w okresie zesłania, rękopiśmienną mapę geologiczną południowego Uralu, opracowaną przez Zana w Petersburgu po 1837 r. (tekst do mapy, obejmujący 3 tomy rękopisu, znajduje się prawdopodobnie w archiwach Petersburga), dziennik terenowy z obserwacji geologicznych Zana na Litwie z lat 40-tych XIX w. Są to archiwalia dotychczas nie wyzyskane przez historyków. Pozwolą one na częściowe opracowanie dorobku naukowego Zana z zakresu geologii, na ukazanie nieznanych szerzej form działalności tego przywódcy młodzieży wileńskiej²¹.

W Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk znajduje się rękopiśmienna kopia rodzinna dziennika brygadiera z Insurekcji kościuszkowskiej Józefa Kopcia²², zesłanego na Kamczatkę. Kopia ta sporządzona została w końcu XIX w. na podstawie nie istniejącego już egzemplarza z 1821 r. Dziennik zawiera opis insurekcji, przejazdu na zesłanie od Maciejowic przez Kijów, Smoleńsk, Moskwę na Kamczatkę i drogę powrotną oraz opisy przyrodnicze i etnograficzne Kamczatki. Znajdujemy tam pierwsze polskie opisy wulkanów Kamczatki, trzęsień ziemi oraz informacje o zbiorach paleontologicznych i mineralogicznych przywiezionych przez Kopcia z zesłania i ofiarowanych Muzeum Czartoryskich.

Na szczególną uwagę zasługuje przechowywana w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego bogata i różnorodna spuścizna Józefa Łukaszewicza²³, wieloletniego więźnia Szlisselburga, współpracownika Komitetu Geologicznego w Petersburgu, późniejszego profesora Uniwersytetu Stefana Batorego, kierownika Katedry Geografii Fizycznej (geofizyki), uczonego chyba nie w pełni przez nas docenianego. Do najciekawszych materiałów źródłowych należą tu doskonale zachowane notatniki Łukaszewicza ze Szlisselburga, stanowiące materiał do późniejszych jego rozpraw *System wiedzy ludzkiej* i *Nieorganiczne życia Ziemi*. Spuścizna ta powinna zostać jak najszybciej opracowana.

W Litewskim Archiwum Akt Nowych przechowywane jest przedwojenne archiwum Uniwersytetu Stefana Batorego, uporządkowane przez Marię Dunajówną²⁴. Z zakresu nauk o Ziemi obejmuje ono:

1. Teczki biograficzne pracowników uczelni;
2. Protokoły posiedzeń Rady;
3. Teczki dotyczące działalności Zakładów i powołania na katedry oraz – najważniejsze – merytoryczne opinie o kandydatach na kierowników katedr;
4. Prace magisterskie i prace wyróżnione;
5. Materiały dotyczące przewodów doktorskich i prace doktorskie, m.in. rozprawę Antoniny Halickiej, różniącą się od roboczego egzemplarza będącego własnością Muzeum Ziemi PAN.

Materiały te stanowią ciekawy i nowy materiał do opracowania dziejów nauk geologicznych w Uniwersytecie Stefana Batorego w okresie międzywojennym. Należy tu dodać, że wszystkie materiały przechowywane w katedrach uległy zniszczeniu.

Ten krótki przegląd materiałów źródłowych do dziejów polskiej geologii w archiwach litewskich na pewno nie wyczerpuje zagadnienia. Archiwalia są często rozproszone i nie opracowane. Dalsza szczegółowa kwerenda prowadzona w tych archiwach może przynieść jeszcze wiele niespodzianek. Prace te należałoby prowadzić nadal intensywnie ze względu na niezbyt przychylny stosunek Litwinów do polskiej spuścizny na tych ziemiach i często zły stan zachowania materiałów. Można żywić obawy, że materiały dotyczące polskich organizacji oraz życia naukowego i kulturalnego ulegną tam stopniowemu zniszczeniu. Ubywanie akt obserwuje się już dzisiaj. Należałoby jak najszybciej zabezpieczyć je przez wykonanie mikrofilmów, kserokopii i wypisów²⁵.

Przypisy

¹ F. 2 KC: 211, 212, 229–231, 321–323, 329.

² F. 2 KC 232–264.

³ F. 2 KC: 125–147 i 153–169. Materiały biograficzne znajdują się także w „Notatach Michała Polińskiego”: F. 2 DC 176 b, 177 b, 182 oraz rozproszone w innych teczkach F. 2 KC (najwięcej w teczkach nr 324, 352, 350).

⁴ F. 2 KC: 337, 350, 319, 352. Raport Symonowicza opublikowany w: J. Garbowska: *Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840*. „Prace Muzeum Ziemi” 1993 z. 42 s. 83–85.

⁵ F. 2 DC 13 i 35, F. 2 KC 320, 352.

⁶ F. 2 KC 541, 543.

⁷ List Brongniarta: F. 2 KC 288, opublikowany w: J. Garbowska, dz. cyt., s. 102–103.

⁸ F. 2 KC 326, 325, 264, opublikowane w: J. Garbowska, dz. cyt., s. 97–99.

⁹ F. 2 KC 123, 223, 329, opublikowane w: J. Garbowska, dz. cyt., s. 87–97.

¹⁰ F. 2 KC 366–371, przygotowane do druku w „Pracach Muzeum Ziemi”.

¹¹ F. 2 KC 337, 324, 19, 3.

¹² F. 2 KC 253.

¹³ F. 2 KC 71–82, 85–87, 91–95, 110–119, 123.

¹⁴ F. 721, op. 1, jedn. chr. 401 i 631.

¹⁵ F. 721, op. 1, jedn. chr. 741.

¹⁶ F. 721, op. 1, jedn. chr. 1803 r. i nr 657. Obie instrukcje opublikowane w: J. Garbowska, dz. cyt., s. 82–83, 99–100.

¹⁷ F. 721, op. 2, jedn. chr. 4.

¹⁸ F. 82.

¹⁹ J. Garbowska, dz. cyt., s. 6–112.

²⁰ Z. Wójcik: *Ignacy Domeyko. Zarys biografii w latach 1802–1831*. „Prace Muzeum Ziemi” 1993 z. 42 s. 113–184. W aneksach (s. 159–179) opublikowane są następujące materiały źródłowe: Dwie recenzje I. Domeyki z czasów filomackich: I. *Uwagi nad pismem o parciu atmosfery* i II. *Uwagi nad pismem* (: *przedmiot historii naturalnej i różniąca jej od innych umiejętności przyrodzenia*) (BLAN, F. 60–27); *Dziennik egzaminów do stopnia magistra filozofii Ignacego Domeyki* (BUWil.), F. 2 KC 123; z dokumentów Nowosilcowa protokół przesłuchania (LPAH, F. 567, op. 2, jedn. chr. 1342) i *Pytania uczniowi Uniwersytetu Wileńskiego Ignacemu Domeyce dane w siedzibie Komisji* (F. 567, op. 2, jedn. chr. 1317, cz. 25); List Domeyki do Mikołaja Nowosilcowa (LPAH, F. 567, op. 2, jedn. chr. 1342); Wypis z protokołów Oddziału Nauk Fizycznych i Matematycznych Uniwersytetu

Wileńskiego (BUWil., F. 2 KC 229 C); List I. Domeyki do T. Zana (LPAH, F. 1135, op. 9); List Domeyki do Józefa Bielińskiego (BLAN, F. 7–362).

²¹ Materiały Zana przechowywane są w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w zespole Lucjana Uziębły (F. 151, teczki: 527, 1101, 1103, 1104, 1105, 1106, 1108, 1110, 1113, 1597) oraz w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w zespole Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (F. 1135, op. 9, jedn. 1–62).

²² BLAN, BF. 273.

²³ BUWil., F. 10.

²⁴ F. 175.

²⁵ Muzeum Ziemi PAN posiada, w znacznym stopniu w postaci fotokopii, kserokopii i wypisów, bogate materiały do dziejów geologii na dawnych ziemiach wschodnich byłej Rzeczypospolitej.

Jadwiga Garbowska

ARCHIVAL MATERIAL FROM VILNA ON THE HISTORY OF GEOLOGICAL SCIENCES

The article gives a review of archival material on the history of Polish geology which are to be found in Lithuanian archives. It presents a review and classification of sources, obtained by means of an archival inquiry lasting several years. The archival material greatly contributes to our knowledge of the problems connected with geological research and the teaching of geology and mineralogy at universities in Vilna: the Main School of the Great Duchy of Lithuania, the Imperial University of Vilna – in the 18th and 19th centuries, as well as the Stefan Batory University.

